

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Adam Krzeminski

A multikulturalizmus-vita lengyel szemmel

A "felvilágosodás fundamentalistái" és a "kultúrrelativisták" közötti vitát a Berlin-Varsó-expressz étkezőkocsijában olvastam. A kifinomult megfontolásokba arról, hogy fel kell-e áldozni a Nyugat liberális értékeit egy obskúrus multikulturalizmus oltárán, otromba beszédfoszlányok keveredtek a szomszéd asztalnál sör és pacal mellett a lengyel belpolitikáról folytatott társalgásból. Éppen Ayaan Hirsi Ali berlini felhívásánál tartottam, ahol a 70-80-as évek kelet-európai máskéntgondolkodóihoz hasonlítja magát, és a Nyugatot határozottabb kiállásra szólítja fel az iszlám disszidensei mellett, amikor a jelenlegi lengyel vitákban szentségszámba menő kifejezések ütötték meg a fülemet, mint "Kaczory" és "Michnikowszczyzna". A hatalmon lévő ikreket itt a posztkommunista szemét radikális felszámolóiként emlegették, a Gazeta Wyborcza című liberális napilap főszerkesztőjét pedig, mint aki szégyenszemre összeszúrta a levét a posztkommunistákkal. Nesze neked, gondoltam, már megint hallgathatod honfitársaid vég nélküli civakodásait. Az egyik oldalon ott vannak a fundamentalisták, akik a □vagy barát - vagy ellenség□ elv hívei, és elítélik a "kerekasztalnál" tartott párbeszédre alapuló konfliktusmegoldást. A másik oldalon vannak az állítólagos relativisták, akik az önjelölt tévedhetetlenek jakobinus autizmusát tartják minden baj forrásának, ami egyenesen vezet a "Ki kit győz le" leninista hatalmi politikájához.

Miután újra visszavonultam a vasúti fülkémbe, végigolvastam Ayaan Hirsi Ali önéletrajzát, és teljesen magával ragadott. Aztán Ian Buruma "Gyilkosság Amszterdamban" című könyvét olvastam és Timothy Garton Ash ragyogó elemzését a két könyvről, és megintcsak le voltam nyűgözve. Az a fordulat, hogy Hirsi Ali "a felvilágosodás fundamentalistája", nem hozott ki a sodromból, bár feleslegesnek tartottam az ilyesfajta címkézést. Az ehhez kapcsolódó francia-angolszász-német pengeváltás arról, hogy melyik a helyesebb modell Európában az iszlám bevándorlókkal való bánásmódról, a francia laicizmus vagy a brit multikulturalizmus, annyiban hidegen hagyott, amennyiben a Visztula felől nézve ez még mindig eléggé elméleti elvontság.

Sok víznek kell még lefolynia a Visztulán a Keleti-tengerig, míg egy lengyel belügyminiszter, mint Wolfgang Schäuble egy berlini iszlám-konferencián, azt mondja, hogy az iszlám a lengyel identitás része. Bár Lengyelországnak is megvannak a maga tapasztalatai az iszlámmal, nem annyira törökökkel vívott 17. századi háborúskodás, és nem is a lengyel tatárok kicsiny csoportja miatt, akik azóta is itt élnek Lengyelországban, hanem mert Varsóban már találkozhatunk az első konvertitákkal, akik áttértek az iszlám hitre, mint például Piotr Ibrahim Kalwas, aki két lebilincselően megírt könyvben ecsetelte szakítását értelmiségi családjának hideg józanságával és a hazai katolicizmus hazugságaival, és azt az érzelmi tartást, amire a békés muszlimok közösségében tett szert.

Varsóban azért még nincs török városrész, amilyen a Neukölln Berlinben. A hazai munkapiacon támadt lukakat, amelyeket a Nagy-Britanniába vagy Írországba kiment fiatal lengyelek százezrei hagytak maguk után, ukránok és nem törökök töltik ki. Oriana Fallaci kirohanása a keleti betolakodók ellen, akik Firenzében bemocskolják a reneszánsz emlékműveket, ott díszleg exkluzív kiállításban a lengyel könyvesboltokban. És a "karikatúra-vita" idején egy konzervatív lengyel napilap is leköszölte a dán Mohamed-karikatúrákat az európai szolidaritás öntudatos jeleként, és saját kiállításaként a civilizációk összecsapása mellett.

De az iszlámról folyó európai vitákat a lengyelek még mindig csak a kerítésen át figyelik. Lengyelországban Törökország EU-felvételéről sincs érdemi vita. Még a nemzeti katolikusok sem ellenzik egyáltalán. Túlságosan mélyen beivódott a lengyel köztudatba az a legenda,

hogyan az oszmán birodalom sosem ismerte el Lengyelország 18. századi felosztását, és a szultáni palotában a hivatalos alkalmakkor mindig szertartásosan szólították a lengyel követet, hogy aztán kimentsék, mint aki "időlegesen akadályoztatva" van. Hogy a nyugatiak olykor a lengyeleket magukat is a törökökhöz hasonlították, mint például Norman Stone 2005-ben a Frankfurter Allgemeine Zeitungban, azt a lengyelek minden különösebb felháborodás nélkül vették tudomásul. Végül is egyes lengyel történészek, mint Janusz Tazbir, rámutattak arra, hogy a lengyel "szarmatizmus", a lengyel nemeseknek az az ideológiája, amely a Mária-kultusz, a lengyel önelégültségnek és a felvilágosult Nyugattal szembeni bizalmatlanságnak egy autista elegye volt, a 17-18. században olyan erős keleties vonásokat mutatott, hogy II. Frigyes a lengyel nemeseket török köntöseikben megvetően "Európa irokézeiként" emlegette, hogy a lengyel-litván nemesi köztársaság feldarabolását igazolja az európai nyilvánosság előtt.

A történelmi analógiák csábítók, mégis óvakodni kéne tőlük. Az iszlám és a kommunizmus közötti párhuzam, amelyet Ayaan Hirsi Ali állított fel a karikatúra-vita tetőzése idején berlini beszédében, szintén lefegyverző első pillantásra, mégsem egészen meggyőző. Ahogy Ulrike Ackermann a védelmére sietett, az sem tett jót az ügynek. "Ahogy ma az iszlámot ártalmatlannak próbálják beállítani, arra emlékeztet, ahogy a kommunizmushoz viszonyultak 1989 előtt" - írja. - "Ahogy akkor a nyugati öngyűlölet és a szabad demokrácia vívmányainak lebecsülése a kommunizmus elnéző megítélésében mutatkozott meg, ugyanezt figyelhetjük meg ma az iszlámhoz való viszonyban - nem utolsósorban annak antikapitalista és Amerika-ellenes beállítottsága miatt. Sok nyugati intellektuel fenntartásai a közép-kelet-európai ellenzékiekkel szemben nem utolsó sorban abból fakadt, hogy ezek csupán az ún. "polgári szabadságjogokért" harcoltak. Akkoriban még sokan ábrándoztak egy harmadik útról a kapitalizmus és a kommunizmus között. Az analógia kézenfekvő, egészen a szóhasználatig menően: a sztálinizmus kritikája annak idején szalonképes volt, de a kommunizmussal mint olyannal kesztyűs kézzel bántak, az iszlámizmus bírálata ma bevett dolog, de az iszlámot csak mértékkel szabad kritizálni."

Még ha a kommunizmusban, különösen annak orosz-ortodox változatában ki lehet is mutatni egy politikai teológia eszköztárát, - ezt az elméletileg halvaszületett képződményt - egy kalap alá venni egy több mint ezer éves monoteista vallással, durva leegyszerűsítés. A sztálinizmus és a kommunizmus közötti minden különbségtevés ellenére, ez még a Szovjetunióban sem volt soha egy mélyen bensővé vált vallás, amelynek az emberek maguk lettek volna a hordozói; felülről, erőszakosan rájuk kényszerített dogmarendszer volt és a társadalmi igazságosság ígérete. És kipukkadt magától, mint egy szappanbuborék, hetven év múltán. Ennek sokféle oka volt: a belülről jövő nyomás - és ezért elismerés illeti meg az ellenzékieket és a lázadó tömegeket, a lengyel Szolidaritást, a magyar, a cseh, a keletnémet, a balti, az ukrán és az összes többi tiltakozó mozgalmat az évek folyamán - valamint a külső nyomás, a dialógusba bonyolódás, az együttműködés és végül az Ulrike Ackermann által olyannyira kárhóztatott "közeledéssel való változtatás".

Az impulzusok sokfélesége roppantotta össze olyan sikeresen és végül minden drámai fordulat nélkül a kommunizmust. A vég nélküli viták - hogy vajon "a Nyugat", mondj: az egyik vagy másik politikus, értsd: az SPD, túl puha volt a keleti satrapákkal szemben, és méltánytalanul nem törődött az ellenállás igazi hőseivel - ezek a viták utóbb nem bizonyultak különösebben hatékonyak, mert igazságot akartak tenni, utólag támogatni egyik vagy másik oldalt, és régi sérelmeket, téves ítéleteket és mulasztásokat akartak felróni és kiegyenlíteni. A Nyugat győzelme - amely Közép-Kelet-Európa szovjet gyarmatainak embereinél belülről érvényesült - nem univerzális modell a kommunizmus megdőlésére más helyen, ahogy ezt a kínai eset bizonyítja.

A közép-kelet-európai disszidensek a "reálszocializmus" országaiból, mint Leszek Kolakowski, Adam Michnik vagy Vaclav Havel, akárcsak a korábbi kommunista "renegátok",

mint például Arthur Koestler és Ignazio Silone, a kommunista eltévelyedéssel való szakításuk után visszatértek a maguk régi - európai, zsidó-keresztény-felvilágosult - kultúrkörükbe, ahogy ezt az európai történelemben évszázadokon át mindazok a politikai emigránsok, elhajlók, és eretnekek tették, akik - ha saját hazájukban üldözték őket, a szomszédban kerestek menedéket. Amikor Czeslaw Milosz - mint a népi Lengyelország diplomatája - 1951-ben kint maradt Nyugaton, és kipellengérezte barátai és ismerősei "rabul ejtett értelmét" a sztálini uralom alatt álló Lengyelországban, Párizsban voltaképpen saját eredeti szellemi hazájába tért vissza, míg Hirsi Ali Hollandiába érkezve radikálisan elfordult a magától, és mint hitehagyott, az új identitását a saját iszlám neveltetésének radikális megtagadásával találta meg. Hogy a neofiták és beavatásra várók hajlamosak a túlbuzgóságra, ezt jól ismerjük az európai történelemből. Hogy Ayaan Hirsi Ali bátor, csodálatraméltó, és abbéli törekvésében, hogy a szekuláris emberi jogokat a muszlimokon is számonkérjék - legalábbis Európában -, minden támogatást megérdemlő személyiség, az nem kérdéses. Még ha a "felvilágosodás fundamentalistájának" nevezték is.

Mégis nyilvánvalóan alapvető gondolkodási hiba analógiát vonni az iszlám és a kommunizmus között. A kommunizmus múltó jelenség volt, és az európai eszmetörténetnek egy mesterséges nyúlványa, míg az iszlám több mint ezer éve fejezi ki egy mélyen belsővé vált, vallásos jellegű kultúra, tradíció, mentalitás és politikafelfogás lényegét. A kommunizmust szét lehetett szedni intellektuálisan, mert igényt formált a "tudományosságra", és - elméletileg - kritikai ellenőrzésnek vetette alá a saját gondolati építményét. A szó vallásai ezzel szemben azzal az igénnyel lépnek fel, hogy az isteni kinyilatkoztatás képezi hittételként az alapjukat. És mégis változtak a vallások - az iszlám is - az idők folyamán, mert változott a világ és a hívők mentalitása. Megvoltak a belső egyház-szakadásaik és reformációik, hitehagyottai és megreformálói, szent harcosai és toleráns unionistái, akik az ellenséges felekezetek között legalább a párbeszédet igyekeztek létrehozni.

Voltaire és az európai felvilágosodás az európai kultúra centrumából jött és ott is maradt. A muszlim Voltaire-ek határátlépők, akik a nyugati kultúrával szembetalálkozva kívülről, Európából akarják bevinni a saját kultúrájukba a szabadság, az emberi jogok és minden dogma bírálhatóságának nyugati kategóriáit. Ez egészen más konstelláció, mint a máskéntgondolkodók és disszidensek támogatása Sztálin halála után a keleti blokkban. Ulrike Ackermann vádja, hogy túl sok nyugati értelmiségi és politikus tett inkább a felülről jövő és "a közeledés útján elérhető változtatásra", tehát a hatalom birtokosaival való beszélgetésre és barátkozásra, mint az alulról jövő polgárjogi mozgalmak és az ellenzékiek támogatására, ez egyes esetekben nyilvánvaló, mégis olyan, mint egy lengyel kabaréban folytatott vita arról, hogy a karácsony fontosabb a húsvétnál vagy fordítva. Végsősoron egy koncentrált akció volt ez kiosztott szerepekkel, amiben a NATO kettős határozata épp olyan célravezetőnek bizonyult, mint a Helsink-i záróokmány, Honecker és Jaruzelski ölelgetése, a kelet-európai ellenzékiek spontán támogatása, az óriási csomag-akció a lengyel hadiállapot idején, a nyugati Gorbi-mánia (ami 1989 októberében bátorította a keletnémet tüntetőket), és a lengyel tömegek munkája 1988/89-ben - a megújult sztrájkhullám és mindkét fél párbeszédkészsége, ami a kerekasztal-tárgyalásokhoz vezetett és az első félig szabad választásokhoz a keleti blokkban 1989. június 4-én (éppen azon a napon, amikor Pekingben tankok taposták el a tüntető diákokat).

Az európaiak politikai, mentális és filozófiai pluralizmusa egyetlen koncentrált akcióban készítette összeomlásra a kommunizmust, és nagyon sok, nagyon különböző csoport és szellemi irányzat vindikálhatja magának az érdemet, hogy hozzájárult az európai annus mirabilis előidézéséhez.

Ez az eljárás mód csak részben vihető át az iszlámizmussal való konfliktusra. A muszlim Voltaire-eknek persze szükségük van támogatásra, még akkor is, ha valóban a felvilágosodás mediálisan tökéletesen színre vitt fundamentalistái volnának. Éppúgy hozzátartoznak a mi

pluralista spektrumunkhoz, ahogy az iszlám közben (ismét) részévé vált a mi európai identitásunknak, ebben Wolfgang Schäublénak bizonyára igaza van. És semmi ok nincs arra, miért ne foglalkozhatnának az európaiak kritikusan a legkülönbözőbb szent könyvekkel, köztük a Koránnal is.

Azon lehet vitatkozni, hogy melyik modell - a brit, a francia vagy a német - a legjobb az iszlám és a muszlimok európai integrációjához. Mindháromnak megvannak az előnyei és a hátrányai, és mindhárom országban követtek el félig európaizálódott iszlamisták a kendőviselet betiltása vagy engedélyezése mellett terrorcselekményeket. A probléma túl komplex és túl komoly ahhoz, hogy az egyik politikai kultúrának a másik, a francia vagy a brit rivális feletti fölényére lehessen trivializálni. Egyaránt érinti a muszlimokat és azokat az európai "benszülötteket", akik úgy érzik, hogy a bevándorlók veszélyeztetik saját kulturális identitásukat. Semmi sem indokolja - még a multikulturális tolerancia sem -, hogy a más szokásokkal szembeni tolerancia nevében feladjuk vagy kilyuggatni hagyjuk az olyan Európára jellemző jogelveket, mint a nő egyenjogúsága vagy az állam és az egyház szétválasztása. Ha valaki tartósan Európába érkezik, akkor nyilván el akarja fogadni az európai normákat. Ezért aztán érthetetlen, miért kellene a muszlim diáklányokat fölmenteni az osztálykirándulások, a biológiaoktatás vagy a sportfoglalkozások alól. Az iskola a bevándorlóknak nem az asszimilálásához, hanem az integrálásához vezet, feltéve, hogy az iskolában nincsenek megintcsak egymás között.

Az európai történelem ismeri a "másikkal" mint szomszédal való bánásmód mindkét modelljét. Évszázadokon keresztül "belső szomszédok" voltak a zsidók a keresztény Európában, időnként szívesen látott kereskedők és kézművesek, akiket a királyok, fejedelmek vagy városi tanácsok hozattak be a számukra kijelölt gettókba, saját külön iskolákkal és - mint Lengyelországban a felosztása előtt - saját önkormányzattal, időnként pedig olyan rendeletek kikiáltásával, mint a "de non tolerandis judaeis", újra kiutasítottak vagy progromokkal elűztek. Sokszor meg kellett különböztetniük magukkal a ruházatukkal a keresztény szomszédaiktól. Ennek térbeli és nyelvi szeparálódás lett a következménye. Etikailag motivált megmozdulások vagy parasztfelkelések idején aztán mint "idegeneket", őket érte el a felfegyverzett csőcselék teljes dühe. A Chmielnicki-felkelés idején például, Ukrajnában a 17. században a kozákok mindig egy zsidót, egy (lengyel) nemest, egy jezsuitát és egy kutyát húztak fel egymás mellé, hogy megmutassák, ki az ellenség. Ennek következménye lett a zsidóknál egy nagy kivándorlási hullám a felvilágosult Poroszországba abban a reményben, hogy a felvilágosodás a porosz államnemzetbe való integrációjuk, sőt asszimilációjuk motorjává válhat.

A zsidóságon belüli konfliktus a 19. századi Németországban a neológ (megreformált), sokszor kimondottan német nemzeti érzelművé lett zsidók és a berlini nyomornegyedekbe költöző kaftános, pajeszos keleti zsidók között, akikre sanda szemmel néztek, hasonlít egy kicsit a mai vitára Ayaan Hirsi Ali "felvilágosult fundamentalizmusáról". Eközben azt se felejtjük el, hogy az asszimiláció sem óvta meg a német zsidóságot: az 1935-ös nürnbergi törvények vissza akarták csinálni a sikeres asszimilációt és integrációt, és az auschwitz-i krematóriumokhoz vezettek. Európa egyáltalán nem csak a humanizmus és a tolerancia fellekvára volt és maradt, ahogy ezt a franciák akarták nekünk beírni az EU-alkotmány preambulumba, hanem a szegregáció, az apartheid és a tömeggyilkosságok hosszú története is.

És most éppen nem tudják az európaiak, hogyan is kellene reagálniuk a legújabb belső mobilitásra és népvándorlásra, amely alapkérdések elé állítja a (még egyáltalán nem olyan régi) nemzetállamot. Vajon a tömeges bevándorlás azt jelenti, hogy az EU-tagállamokban új etnikai kisebbségeket kell hivatalosan megállapítani? Ez ma a német-lengyel vitás kérdések egyike. Ha Németországban lengyelek százezrei élnek, miért ne kaphatnának kisebbségi státuszt? Hogy a muszlimok is kaphatnának ilyen státuszt, az már szóba került a belnémet

vitákban. Az a furcsa, hogy egyetlen lengyel nemzeti katolikusban sem merült még fel, hogy kisebbségi státuszt követeljenek a Nagy-Britanniában élő szintén többszázezer lengyel számára. A német esetben csak a szimmetria hiányáról van szó: Lengyelországban van egy törzsökös német kisebbség, akkor legyen egy lengyel kisebbség Németországban is. Végül is volt ilyen 1939-ig Sziléziában és a Ruhr-vidéken. Volt is körülöttük pontosan száz évvel ezelőtt egy hatalmas botrány, ami elég sokat ártott a vilmosi Németországnak, amikor ugyanis Porosz-Lengyelországban megtiltották a lengyel nyelvű hitoktatást, ez a gyerekek iskolai sztrájkjához vezetett Wreschenben / Września-ban, amelyet csak rendőrbotokkal és fegyházbüntetésekkel tudtak letörni. A német nyelvű hitoktatás révén akarták akkoriban germanizálni a lengyeleket.

Ezek a történetek csak első látásra lerágott csontok*. Azt mutatják, hogy a "felvilágosodás fundamentalistái" és a "kulturrelativisták" között zajló mai vitának nagyon régiek a gyökerei Európában. Ezt a gordiuszi csomót nem lehet egyetlen kardcsapással átvágni. Ezért kíván meg az iszlám kihívás Európában - mint annyiszor - nagyon eltérő megoldásokat, "fundamentalistákat" éppúgy, mint "kulturrelativistákat". Párbeszédet és tárgyalásokat a különböző iszlámkonferenciák formájában éppúgy, mint határozott szembehelyezkedést olyan pontokon, ahol a sharia szokásai összeegyeztethetetlenek az európai elvekkkel. Európa pluralista, és szüksége van muszlim Voltaire-ekre és Lessingekre egyaránt. Kár, hogy Hirsi Ali úgy találta, hogy nincs helye Hollandiában, az viszont jó, hogy továbbra is jelen van Európában és nem csak virtuálisan. Lengyelországban is, amelyik jelenleg nem az iszlámmal, hanem egy másfajta fundamentalizmussal és egy másfajta kulturrelativizmussal van elfoglalva.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA